

8. BÖLÜM / CHAPTER 8

NEDENSELLİK BAĞLAMINDA BİLİNÇ ÜZERİNE FELSEFİ BİR ÇALIŞMA

A PHILOSOPHICAL INQUIRY INTO CONSCIOUSNESS FROM THE POINT OF VIEW OF CAUSALITY

Uğur Selçuk GÜNEŞLİ*

*Doktora öğrencisi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal bilimler enstitüsü, Felsefe bölümü, İstanbul, Türkiye,
E-mail:ugurselcuk.gunesli@std.yeditepe.edu.tr

DOI: 10.26650/B/ET07.2022.008

ÖZ

Yapay zeka (YZ) uygulamaları tıpta giderek artan oranda yer almaktadır. Ancak bu uygulamalarda etik ve insani değerlerin içeriği hakkında yeterince fikir sahibi olamıyoruz. Bu çalışmada felsefi yönden bilinci nedensellik bağlamında ele alan doktora tezimizden hareketle YZ'da bilincin özellikleri, karar alma stratejilerinde algoritmaların ötesinde ve insan-hekimi de yönlendirecek şekilde davranış sergileyip sergileyemeyeceği, bu arada konvansiyonel neden-etki ilişkisinin yapı sökümü uğratılmasıyla kazanabileceğimiz iç görü, beş duyuya dayalı tanı-tedavi yaklaşımlarını aşabilmenin gelecek fiziksel paradigmlar ile ilişkilendirilerek tartışılması gibi kulvarlarda yol almak istedik. “Fenomenal bilinç sorunu” ya da “Zor problem” olarak adlandırılan, diğer canlıların kalitatif yorumlarını anlama yaklaşımından hareketle YZ'da en azından fenomenal düzeyde bilinç sorununu irdeleyebilmek için nedensellik yaklaşımı ile özgün çözüm ve açıklamalar üretilebileceği, bu çalışmanın savlarından biridir. Bu yaklaşımın başarısının gelecekteki çalışmalarla değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Nedenselliğin zorunlu olmayan, olumsal yorumuyla insan bilincinden başlayarak diğer canlılar ve giderek YZ'da bilinç üzere yorumlar yapılabileceğini düşünmekteyiz. Bu noktada temellendirme-nedensellik ilişkisi de önemli bir ayrıntı olarak kabul edilebilir. Böylelikle özne-nesne ikiliğini yeni bir kendilik (selfism) anlayışı ile aşarak özgün ve mevcut bilimsel paradigma ile karanlık kalmış bilinç sorunlarının aydınlatılabileceği düşüncesindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Bilinç, nedensellik, yapay zeka, olumsallık

ABSTRACT

Applications of artificial intelligence (AI) have found a growing place in medicine. However, humanity lacks sufficient thought regarding the ethical and humanistic values contained in AI. This study starts based on the doctorate dissertation evaluating the concept of consciousness regarding causality and aims to make suggestions regarding AI's properties of consciousness and whether AI could act beyond algorithms concerning decision-making strategies by actually guiding human physicians. In addition, the study aims to criticize the diagnostic and

therapeutical approaches based on the five senses to negotiate its constraints by deconstructing the conventional cause-effect relationship. This can be possible by considering the physical paradigm that may occur in the future. One of this study's hypotheses is that one can examine the problem of consciousness in AI, at least phenomenologically, by starting from the attempts at understanding the qualitative interpretations of other living beings, namely the problem of phenomenal consciousness or "the hard problem." The success of this approach can be evaluated by further studies. This study argues that criticizing consciousness in AI is possible with the help of a contingent (not necessary) interpretation of this in humans and other living creatures. The relationship between grounding and causality can be argued to be an acceptable important detail regarding this point. Using these above approaches, the study argues that the dark sides of the problem of consciousness can be enlightened by surpassing the subject-object dichotomy with the help of a new understanding of selfism.

Keywords: Consciousness, causality, artificial intelligence, contingency

Yapay Zeka'nın (YZ) tıpta kullanımı giderek tanı-tedavi-algoritma bazlı yaklaşımlar gibi durumlarda yaygınlaşmaktadır. Tanı ağırlıklı üstünlüğü (%86 YZ, %60 insan tanı doğruluğu), tedavide insan operatöre seçenek sunması, bunu da hızlı bir tarayıcılık, algoritmaya göre seçenek sunma ve pre-operatif dönemde post-operatif olası sonuçları değerlendirmeye olanak sağlama (Örneğin; "A damarı kesilirse % 72 olasılıkla B komplikasyonu görülebilir" tipinde yorum yapabilme) şeklinde yapması önemli katkıları arasındadır.

Bunun yanında tecrübeli hekimlerin "*sans klinik*" dedikleri yaklaşımda ve teknik olanakların eksikliğindeki (Periferdeki çalışma şartları, *mobbing* uygulanması, vs.) tıbbi uygulamalarda algoritmik yaklaşımların etkinlikleri fazla olmayabilir.

YZ'nın *Deep blue* ya da *Alpha go* gibi programlarıyla satranç ya da go oynayanlar YZ'nın piyon kayıplarını önemsemediğini ve bunun insani bir yaklaşımla (hazı erteleme, dürtü kontrolü, ilişkilerde doğru eylem, vs.) insan oyuncu lehine sonuçlara yansıyabileceğini savlamaktadırlar. Benzer bir yaklaşım farkı veresiye yazan bakkal ya da eksik miktarı kayıt yapmadan "Sonra getirirsiniz" diyen esnaf ile süpermarket yetkilisinin cebimizdeki para 25 kuruş eksik ise satış işlemi yapamaması durumunda da vardır. Gelecekte marketlerin tamamen YZ çalışanlardan oluşacağı dikkate alındığında, örneğin bebek maması almaya giderken eksik ödeme riskinin bebeğimizin aç kalmasına yol açabileceği düşünülebilir.

Bir yönüyle de YZ'nın özellikle performatif branşlarda yardımcı personelin yol açtığı insani zaafı kaynaklı ve hekimin sorumlu kabul edildiği hukuksal sorunları minimize edeceği düşünülebilir. Bu çalışmada felsefi yönden bilinci nedensellik bağlamında ele alan doktora tezimizden hareketle YZ'da bilincin özellikleri, karar alma stratejilerinde algoritmaların ötesinde ve insan-hekimi de yönlendirecek şekilde davranış sergileyip sergileyemeyeceği, bu arada konvansiyonel neden-etki ilişkisinin yapı sökümü uğratılmasıyla kazanabileceğimiz

iç görtü, beş duyuya dayalı tanı-tedavi yaklaşımlarını aşabilmenin gelecek fiziksel paradig-malar ile ilişkilendirilerek tartışılması gibi kulvarlarda yol almak istedik. Özellikle fiziksel alanda paradigma değişikliği 2500 yıldır insanlığı tanıklık ettiği en çarpıcı gelişmelerden biridir. Aristoteles fiziği Descartes fiziğine, Descartes fiziği Newton, Einstein ve Kuantum fiziğine dönüştüğünde önceki paradigmlar aşılarak ilerlenmiştir. Mevcut fiziksel paradigma ile bilincin ne olduğu, nasıl oluştuğu, beyin gibi fiziksel bir dokuyla fiziksel olmayan duy-gu-düşüncelerin ilişkisi, başkasının gözünden kırmızıyı nasıl görebileceğimiz (Zor problem= Fenomenal bilinç sorunu), aşık olunca neremizle ve aşk nesnesinin nesine aşık olduğumuz, *Sadakat Endeksi*¹’imiz, hangi eşikten sonra kanser ya da depresyonla tanışacağımız gibi soru-ları yanıtlamak henüz mümkün olmamıştır.

Bu noktada zaman, mekan, neden-etki ilişkisi gibi kategorilerin üzerine felsefece bir iz-düşümle özgün bir yol oluşturma şansımız olabilir. On bir boyutlu evren dizgesinin olduğu Sicim Teorisi’nde zaman boyutu geçmiş, şimdi ve geleceğin bir ve birlikte düşünülebildiği bir yapıya dönüşmüştür. Bu bakış açısı ve idrakin mevcut kognitif sistemimizle anlaşılır olmadığı açıktır. Mekan boyutunda da örneğin atom altı taneciklerinin aynı anda hem lokasyonlarının hem de ağırlıklarının ölçülememesi, gözlemci etkisiyle ışığın hem dalga hem de parçacık gibi davranması gibi örnekler de eski fiziksel paradigmların eriminin ötesindedir.

Aristoteles’e göre bir şeyi bilmek demek ilke ve nedenleriyle birlikte bilmek demektir. “Taş sıcaktır” önermesinin erdemli bir söylem olabilmesi için taşın neden sıcak olduğunun, neden yukarı fırlatıldığında yeryüzüne düştüğünün bilinmesi gereklidir. Aristoteles’in kendi-sinin taşın düşmesi durumuna açıklama olarak “ereksellik” atfetmesi, kendi çağında uygun bulunmuştur. 2500 yıl sonra bu yaklaşımı eleştirmeye çalışırsak anakronik hata yapmış oluruz. Bununla beraber kendi çağımız uygun çözüm ve yorumlar aramaktayız. “YZ’da bilinç var mı?” sorusu 1950’lerde A. Turing’den beri gündemde olan bir konudur. Birçok müellif çeşitli yönlerden inceleme, yorum ve eleştiriyile bu tartışma içindedir. J. Searle’ün ortaya attığı *Çince Odası Deneyi*’nde olduğu gibi doğru yanıtlar veren bir makinanın kendisinin ne yaptığına dair bir fikri olup olmadığını bilemeyiz. Çünkü onun bir kendiliğinin olup olmadığını bilemeyiz. Aynısı bizim dışımızdaki insan görünümlüler için de geçerlidir. Etrafımızdaki insanlar, buna duygusal bağ kurduklarımız da dahil olmak üzere insan görünümlü zombiler olabilir. Bunu test etme şansını mevcut bilimsel gelişmelerle henüz yakalayabilmiş değiliz.

T. Nagel’in ünlü makalesi *Yarasa Olmak Ne Demektir?*’de vurgulandığı gibi başka bir canlı türünün hatta başka insanların ne olduğunu, nasıl hissettiğini bilemeyiz. Yakını ölen

1 Terim bize ait olup gelecekte sadakat gibi özelliklerin sayısal ifadeler ile aktarılabilceği öngörüsünü ifade etmektedir.

arkadaşımıza “Acını anlıyorum.” dediğimizde sadece retorik yapıyoruz. Hatta çocuğu ölen ana babaların duyguları da kendilerine göredir. Beş yaşındaki *ben* ile şimdiki ve yaşlandığımızdaki *ben*’in diğerini anlaması kolay değildir. Hatta “Dün ben bu hatayı nasıl yaptım!” dediğimiz olaylar düşünüldüğünde dünkü ve bugünkü *ben* arasında çarpıcı farklılıkların olacağı değerlendirilebilir.

Yukarıda vurgulanan tüm öznelerdeki bilince dair varoluşlar, neden-etki kurgusu ve bunun da konvansiyonel yazımın ötesinde, gelecek bilimsel paradigmalara için yol gösterici olabilir. Neden-etki ilişkisinin pozitivist yorumu modern ölçekte sıkışıp kalmayı doğurur. Spiritüel boyutun önde olduğu, iç görü vs. temelli yaklaşımlarda ise duygulanım gibi *qualia problemi*’nin (*Fenomenal bilinç sorunu*) diğerlerine aktarımı, söz konusu bilgi, kavramlar altında toplanamayacağından olanaklı değil gibi görünmektedir. *Kahtalı Mıçı*’nın türkülerini dinleyen ile *Beethoven*’ın 9. Senfonisi’ni dinleyen sanatseverlerin yaşantısal (fenomenolojik) olarak aynı olduğuna üçüncü şahıslar nasıl vakıf olabilir? Bu *Zor problem (Fenomenal Bilinç Sorunu)* dediğimiz konu, çözümünü ya da temellendirilmesi halinde YZ dahil tıp ve diğer disiplinlerde çığır açabilecek yeni yaklaşımların çekirdeğini oluşturacaktır.

Nedenselliğin ikinci boyutu *olumsal (contingent)* dediğimiz yol ve yöntem üzere olmalıdır. Örneğin, vektörel fizik dışarıda bırakıldığında bir bilardo topunun diğerine vuruşunu yönlendirebiliriz ama vuruştan sonrası kestirilemez. Ya da sonsuzluk şartları dışarıda bırakıldığında bir bardak kahveyi yere her döktüğümüzde farklı lekeler görülecektir.

Güncel bir örnek vermek gerekirse Covid 19 virüsünün modellendiği bir yazılımdan yararlanarak tanı, tedavi ve profilaktik yöntemler geliştirilebilir. Bu amaçla makine öğrenmesi üzerine yapılacak uyarlamaların yol gösterici olacağı düşünülebilir. Örneğin her canlı kendi bekası için eyler. Aşı ve ilaçlara karşı virüsün mutasyon geliştirerek viabilitesini korumaya çalışacağını öngören *YZ Covid 19*, mutant virüslere karşı aşı ve tedavi geliştirileceği öngörüsüyle hareket ederek, örneğin kendi metabolizmasını yavaşlatabilir. Yazılımında meditasyon ve ereksellik olan *YZ Covid 19* bunları makine öğrenmesi çerçevesinde işlemleyerek kendi yazılımını geliştirebilir. (Son cümlelerin YZ uzmanlarınca yorumlanması ve eleştirilmesi önerilir.)

Yukarıdaki yaklaşımlarla bilişim dünyasında ve bunun belki de en önemli bileşeni olan tıpta bilişim düzeyinde YZ’nin özgün ve sergilediği davranışlar üzerine düşünebilen bir yapıya ulaşmasının mümkün olduğuna dikkat çekmek istedik. Bunun nasıl olacağı ise makine öğrenmesi ya da *Computational Ontology (Bilgisayarlı Ontoloji = Berimsel Ontoloji)*’nin bilişim dünyasında aşılması beklenen sorunların üstesinden gelecek şekilde yorumlanmasıyla olanaklıdır. Yazılımlar arası etkileşimin gelecekte alacağı iletişim düzeyini anlamak istiyorsak

şimdiden YZ’da bilinç olarak sorgulanabilecek yapının temellendirme ve nedensellik boyutunu önemseyerek bu yönde çalışmalara ağırlık verilmelidir.

Temellendirme (*grounding*) nedensellik, anlama, açıklama gibi alt gruplara indirgenebilir. Nedensellik ilişkisi ise özne-nesne ikiliği ve korelasyon içeren ama zamanda ardışıklık, mekânsal yakınlık ve neden-etki kurgusu atfedilen bir ilişki dışında ele alınabilir. Bu durumda özne-nesne ikiliğinin giderilmesi ise Nagarjuna, F. Pessoa, M. Merleau-Ponty çizgisinde bir kendilik (*selfism*)² boyutunu gündeme getirir. Bu noktadan sonra YZ’nın da nesne değil özne olarak kabulü, yazılımında olan algoritmik kurguyu aşarak özgün yaklaşımlar sergileyebileceği düşünülebilir. Durum böyle olunca da tarihsel bir önemi olan I. Asimov’un *Ben Robot* adlı kitabında da vurgulandığı üzere insanlığa zarar vermeme ilkesi, kendi bekasını sağlama ilkesiyle yer değiştirecektir. Bu durum gelecekte kriminolojinin ya da suç sosyolojisinin kolları arasında değerlendirilebilir.

Bilincin çözümlenmeli olarak ele alınması YZ dahil birçok uygulama alanlarında anlam kurgusu bakımından yararlı olabilir. Bilincin uyanıklık (*arousal*) ve farkındalık (*awareness*) olarak ele alınması, uyanıklık boyutunun teknik ağırlıkta olduğu, farkındalık boyutunun güncel paradigmayla problematik (çözumsuz problem) olduğu görülüyor. Farkındalığın “Birinci Şahıs Yaklaşımı” denen, öznenin sezgisel olarak kendi varoluşuna vaktif olduğu bir bilme düzeyinde söz konusu olduğu savlanabilir. Aynı sezgisel yeterlilik diğerleri (nesne) için yeterli olmayıp, bu noktada bugün için beş duyu, yarın için başkaca aktarılabilir yolaklar talep edilecektir. Ancak beş duyunun yanıltıcı olduğu bu kadar açıkken (suya daldırılan çubuğun, suyun kırma gücü nedeniyle kırık olarak görülmesinde olduğu gibi) “Gözümle görmeden inanmam” yaklaşımından kost-efektif ve sonuç getirici yollarla ayrılmamız gereklidir. Zaten beş duyuya dayalı iletişim sisteminin ister istemez uyuşma gebe olacağı değerlendirilebilir. Sosyolojik deneylerde bunun yanıtlarını bulabiliriz.

Sonuç olarak Aristoteles’den beri gelen, Leibniz, Descartes, Kant, Kripke, Wittgenstein duraklarıyla günümüze ulaşan literatürde “Üçüncü halin olanaksızlığı”, “Yeter neden ilkesi” gibi, çağımızın soru ve sorunlarını yanıtlayamayan kavramları; özne-nesne birliği, olumsuzluk (*contingency*), *qualia* (fenomenal bilinç sorunu) gibi yenileriyle değiştirmenin zamanı gelmiştir. *Qualia*’nın ne olduğu sorusu ise en azından Nermi Uygur’a göre felsefi bir soru değildir. Çünkü felsefi sorular pragmatik çözümü olan sorular olmayıp pragmatik bilimleri doğuran sorulardır. YZ’da bilince dair üreteceğimiz sorular da bu misyonu üstlenmek istiyorsa bilim yapmayı değil, bilim yapmanın nasıl olanaklı olacağını imleyen *transendental* (aşkınsal) sorular olmalılardır.

2 Terim bize aittir.

Kaynakça / References

- Aristotle.(2004).Aristotle's on the Soul and on Memory and Recollection, (Translated by Sachs, J.). Michigan: Green Lion Press.
- Aşkın, Z., Durğun, S., & Geçit, B. (2017).Tarih Felsefesinde Nedensellik Sorunsalı. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Descartes (1975) Discourse on Method.(Translated by L.J. Lafleur),Indianapolis: The Bobbs- Merrill Company, Inc.
- Direk (2017). Dünyanın Teni Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler. İstanbul: Metis Yayınları
- Gözkan, H. B. (2018). Kant'ın Şemsiyesi Kant'ın Teorik Felsefesi Üzerine Yazılar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Heil, J. (ed.). (2004). Philosophy of Mind. New York: Oxford University Press.
- Heidegger, M. (1978).the Essence of Reason. (Translated by Malick, T.).Evanston: Northwestern University Press.
- Hume, D. (1974).An Enquiry Concerning Human Understanding, in the Empiricists. New York: Anchor Books.
- Kant, I. (2000). The Cambridge Edition of the Works of Immanuel Kant. (Translated by Guyer, P., and Wood, A.W.). NewYork: Cambridge University Press.
- Leibniz, G.W. (2014).Monadoloji, Metafizik Üzerine Konuşma. (Translated by Altınörs, A.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San ve Tic. Ltd. Şti.
- Merleau-Ponty, M. (1996).Phenomenology of Perception.(Translated by Smith, C.). London & New York: Routledge and Kegan Paul Ltd.
- Nagel, T. (2004). What is it like to be a bat? In Heil, J. (ed.), Philosophy of Mind. New York: Oxford University Press.
- Uygur, N. (1960). What is a Philosophical Question? Litera Studies in Language and Literature, 7,27-49.İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Uygur, N. (1961). Felsefede Temellendirme. Felsefe Arkivi,12, 31-54. İstanbul:İstanbul Matbaası.
- <https://futurism.com/harvard-may-have-pinpointed-the-source-of-human-consciousness>(Reached on 10th May 2019).